

Ur *International Socialist Review* nr 1 1974

Paul N. Siegel

”Natt klockan tolv på dagen”. En marxistisk tillbakablick

Aleksandr Solzjenitsyn reser, i sin nyligen publicerade *Gulagarkipelagen. 1918–1956*, ännu en gång frågan om Lenins och bolsjevikpartiets ansvar för stalinismens uppkomst och Moskvarättegångarna. Den kände sovjetiske dissidenten använder sin egen erfarenhet för att anklaga det stalinistiska terrorsystemet, men i sökandet efter en förklaring faller han in i den förenklade anti-kommunismen i Arthur Koestlers roman från 1941, *Natt klockan tolv på dagen*, som han hyllar som sin ideologiska källa. I den följande essän omprövar professor Siegel Koestlers ursprungliga tes att den stalinistiska monolitismen är underförstådd i bolsjevismen och visar varför det var och är helt igenom falskt.

Arthur Koestlers *Natt klockan tolv på dagen* var ett av de kraftfullaste skott som när det avfyrades markerade början på kalla kriget. När den publicerades i England under kriget, väckte den inte mycket uppmärksamhet, men när den publicerades i Frankrike efter kriget, vid en tid när det kommunistiska partiet var så mäktigt att dess ledare Maurice Thorez skröt om att han kunde genomföra en revolution genom att lyfta på

telefonluren, slog den alla försäljningsrekord och Koestler blev en av anti-kommunismens internationella profeter. Det är en roman om hur man fick en gammal bolsjevik att erkänna vid en skenrättegång i Moskva, men den var inte bara en anklagelse mot stalinismen utan också mot bolsjevismen, som den förväxlade med stalinismen.

Vid tiden för rättegångarna fann intelligenta observatörer i väst det utomordentligt svårt att tro att alla de överlevande ledarna för ryska revolutionen utom Stalin inte bara hade vänt sig mot revolutionen, blivit agenter för utländska makter och arbetat för att återupprätta kapitalismen utan också planerat att mörda Lenin vid tiden för själva revolutionen. Men varför anklagade de sig själva i offentliga rättegångar inför världspresen? Koestler visade hur hans protagonist Rubasjov utsattes för upprepade förhör, dag som natt, utan ens en gnutta sömn, med en stark lampa i ögonen, tills han bröt samman och blev mottaglig för förhårens övertalning. Han antydde också att fysisk tortyr och hot om att döda hustrur och barn användes mot många.

Natt klockan tolv på dagen är helt korrekt som ett avslöjande av GPU:s metoder och var på sin tid något av en uppenbarelse. Den före detta stalinisten Koestler kände till dessa metoder genom Eva Weissberg som tillsammans med sin man Alex var en av Koestlers vänner. Hon var en österrikisk stalinist som levde i Sovjetunionen och fängslades av GPU, som försökte använda henne i rättegången mot Bucharin. Hon frigavs och utvisades från Sovjetunionen som ett resultat av extraordinära insatser från den österrikiske konsuln, som var vän till hennes mamma.

Sedan *Natt klockan tolv på natten* publicerades har GPU:s metoder blivit allmänt kända, framför allt tack vare Chrusjtjovs avslöjanden¹ men också berättelser av före detta fångar som F. Beck och W. Godin², Alex Weissberg och Artur London (vars bok *Bekännelsen* var grunden för den utmärkta filmen med samma titel av Costa-Gavras)³ till avslöjanden av avhoppade och högt uppsatta GPU-män som Valter G. Krivitskij och Alexander Orlov (som emellertid bör läsas med en viss försiktighet) och forskning av sådana som Roy Medvedev, den ryske marxist som tvingades smuggla ut sin anmärkningsvärda bok *Let History Judge* ur Sovjetunionen därför att dess anti-stalinism gick längre än vad regimen tillät. Vi behöver inte acceptera författarnas politiska slutsatser, inklusive Medvedevs, för att använda deras fakta och analyser.

Mysteriet med erkännandena är inte längre ett mysterium. De anklagade tvingades erkänna att de konspirerat med Trotskij för att återupprätta kapitalismen i Sovjetunionen och ge delar av det till Tyskland och Japan på samma sätt som tusentals personer på häxprocessernas tid förmåddes erkänna att de hade ingått en pakt med djävulen: genom fysisk och psykologisk tortyr och genom mental påverkan efter att de brutit samman. En del av dem lovades också – enligt ett uttalande, som citeras av Medvedev, av en av de anklagade vars make hade lyckats kommunicera med henne innan han avrättades – att de skulle få tillåtelse att leva och utföra arbete för partiet eller regeringen i det sovjetiska Fjärran östern och att de skulle rehabiliteras efter att

---

¹ Se [Chrusjtjovs tal 1956](#)

² Beck och Godin: [Stalinismen kastar masken. Utrensningen i Sovjetunionen 1936-39](#)

³ Artur London: [Bekännelsen](#)

hotet från Hitler hade försvunnit.

Natt klockan tolv på dagen är emellertid inte bara ett avslöjande av GPU:s metoder utan påstås också vara en psykologisk studie av en gammal bolsjeviks karaktär som visar hur stalinismen utvecklats ur den bolsjevikiska idén att "målet helgar medlen", en idé som resulterade i att fylla Rubasjov med en undertryckt skuld känsla som han ansluter sig till när han gör sitt falska erkännande. Han har, utmattad som han är, övertalats att det parti som han ägnat sitt liv åt behöver hans erkännande för att samla massorna bakom sig för att avvärja faror både inrikes och utrikes. Hans livslånga vana att tjäna partiet med vilka medel som helst och hans känsla av skuld, inte för de påhittade brott som han anklagar sig själv för, utan för de verkliga brott han begått i partiets namn, får honom att leverera vad världen uppfattar som ett erkännande i vilket han förnedrar sig själv men som för honom är hans sista plikt gentemot partiet och hans uppgörelse med historien.

Rubasjovs dialoger med GPU-männen Ivanov och Gletkin är egentligen dialoger han har med sig själv, eftersom de genljuder av hans egna idéer. Deras positioner kunde, som Ivanov säger, mycket väl ha varit omvända, med Rubasjov som den som ställer frågorna och Ivanov som fången. Rubasjov hade i själva verket agerat mot avvikare – Richard, den unge tyske kommunist som han förrådde till Gestapo, och Lille Loewy, den lojale partiarbetare som han angett som en *agent provocateur*, vilket fick denne att begå självmord – som domaren som avkunnade domar på grundval av deras oppositionella idéer, liksom Ivanov gör med honom. Och även om Gletkin, som är rå och okänslig, och som tillhör generationen efter revolutionen, har en annan mentalitet än Rubasjov och Ivanov, är han deras andlige arvtagare och citerar Rubasjovs dagbok för att slutligen övertyga honom att han måste fortsätta att tjäna partiet genom sitt falska erkännande.

Times Literary Supplement sade om *Natt klockan tolv på dagen* att den är "en anmärkningsvärd bok, en bistert fascinerande tolkning av den ryska revolutionens logik, faktiskt av alla revolutionära diktaturer, och samtidigt ett spännande och subtilt intellektualiserat drama". Koestlers idédrama, hans dialog med Rubasjov som åter speglar hans dialog med Ivanov och Gletkin och som leder till den oundvikliga slutsatsen att han måste erkänna falskt, är emellertid, som vi ska se, lika mycket en bluff som Rubasjovs egen rättegång. *Natt klockan tolv på dagen* är en roman med en tes, men tesen är falsk och de fakta ur vilka den härleds är bedrägliga. Vi måste undersöka dessa fakta ganska detaljerat för att visa deras bedräglighet.

Innan vi tittar på de idéer som Rubasjov för fram, är det emellertid klokt att se på hans personlighet. Koestler säger i *Den osynliga skriften*, hans självbiografiska redogörelse för sina sju år som stalinist, att Rubasjovs "tänkesätt" är "formade efter Nikolaj Bucharin" och att hans "utseende och personlighet" är "en syntes av Leon Trotskij och Karl Radek". Tidigare i boken säger han emellertid om sin bekantskap med Bucharin och Radek: "Bucharin och Radek gjorde ett starkt intryck på mig, men jag träffade dem bara en gång och vid ett ganska formellt tillfälle så jag vågar inte lita på mitt minne för att beskriva dem." Trotskij träffade han förstås aldrig. Rubasjov har, liksom Trotskij, pipskäggs och bär pincené, som Trotskij gjorde i sin ungdom, och lik-

som Radek är han kort. Men hur mycket av hans personlighet är deras?

Warren Lerner beskriver i sin vetenskapliga biografi hur Radek betraktades och talar om honom som "briljant" men använder också ord som "sarkastisk", "kvick", "genialisk", "färgrik", "instabil", "notoriskt lösmynt" och till och med "lättsinnig". Enligt den avhoppade GPU-agenten Orlov sade Radek när han vid ett tillfälle förhördes, att han skulle erkänna men bland sina medbrottslingar räkna upp sin inkvisitor, och han sade till den skräckslagne GPU-mannen: "För att få Radek i en rättegång, kommer Jesjov [GPU:s chef] gladeligen kasta in ett dussin som Moltjanov!" Oavsett om denna historia är sann eller inte, illustrerar historien den okuvliga kvickhet som Radek var känd för. Där finns också hans uttalande under rättegången, där han antogs beskriva sitt svar på ett meddelande från Trotskij om att kapitalismen måste återupprättas i Sovjetunionen, men tycktes göra antingen en medvetet förtäckt kommentar eller en vårdslös indiskretion om själva rättegången: "Därför var slutsatsen: kapitalismens restaurering under 1935 års förhållanden. Helt enkelt 'som om ingenting hade hänt', för Trotskij's vackra ögons skull, skulle landet vända tillbaka till kapitalismen. När jag läste det tyckte jag mig vara i ett dårhus." Det finns inte alls något liknande hos Rubasjov. När det gäller Trotskij är det tveksamt om någon alls, oavsett vän eller fiende, skulle se någon likhet med Rubasjovs av tvivel plågade, av skuld hemsökta figur.

Även om det ännu inte, vad jag vet, har påpekats, måste var och en som läser *Den osynliga skriften* - betydelsen av hans egna avslöjanden om *Natt klockan tolv på dagen* tycks verkligen ha varit osynliga för Koestler - komma till en slutsats: Rubasjov är inte en syntes av Trotskij och Radek; han är Arthur Koestler med pipskägga och pin-cené. Koestler berättar hur han fängslades av Franco under spanska inbördeskriget när det upptäcktes att han var kommunistisk agent samtidigt som han uppträdde som krigskorrespondent för en liberal brittisk tidning. Liksom Rubasjov befann han sig i en isoleringscell, förväntade sig att avrättas, gick ständigt fram och tillbaka i sin cell, tilläts promenera på gården i sällskap med andra fångar, blev inte själv mishandlad men visste att andra blev slagna och såg genom tittgluggen i sin dörr människor som leddes till avrättning, återupplevde i fantasin vad han såg. Han blev inte tillsagd att erkänna, men uppmanades att skriva ett uttalande som prisade Franco i utbyte mot att hans dödsdom byttes mot livstids fängelse. Han skrev verkligen att Franco var en humanist som han litade på, men sedan tog han tillbaka det i det slags förhandling som Rubasjov gav sig in i för att slå fast att han antog att varje mildring av hans dom skulle medges utifrån politiska överväganden.

Koestler talar om sig själv som "mitt dåliga samvete" vilket i Francos fängelse upplevde att "mitt begär efter straff hade tillfredsställts", liksom Rubasjov rastlöst går runt i sin cell och muttrar "'Jag skall betala.'" Han kände att det fanns ett mönster som "passade precis" i hans öde som berodde på en general av vilken han hade ritat ett porträtt "med en penna doppad i gift" under en "under falska förevändningar erhållen intervju", precis som Rubasjov "såg sig själv med Ivanovs ögon som den anklagade, liksom han en gång hade sett Richard och Lille Loewy". När Koestler hade avsett att säga "Jag har aldrig varit röd" sade han till sin fångvaktare "Jag är

inte längre röd" (även om han officiellt inte bröt med det kommunistiska partiet förrän en tid efter att han lämnat Spanien, daterar han sin inre brytning med partiet till erfarenheten av fängelset), och kände att detta var "ett avslöjande av ett omedvetet behov att ställa sig in hos fienden", liksom Rubasjov, trots sig själv, får en varm känsla när Gletkin tilltalar honom som "kamrat" omedelbart innan han fullständigt kapitulerar.

När den brittiske konsuln frågade Koestler om han kunde bevisa alla anklagelser i sin bok om fascisterna, var det "som då tandläkarborren vidrör en blottad nerv", och Koestler, som hade infogat påhittade historier om illdåd, "svarade undvikande att äktheten av en del av det material som redogjorde för begångna grymheter var något tvivelaktigt". Rubasjovs tandvärk återkommer varje gång - symbolen är alldeles för påträngande - som han drabbas av sitt samvete.

Mötet mellan konsuln och honom själv, säger Koestler, "avspeglade konflikten mellan två världar: den renhåriga, intellektuellt begränsade, fantasilösa hyggligheten med sina traditionella värderingar å ena sidan, perversiteten och falskheten i ett omänskligt Utopias tjänst å den andra". På samma sätt besitter tsarofficeren i cellen intill Rubasjov, som inte har huvud att studera och bara känner till vad som pratas om på officersmässen, kvinnor och hästar, en enkel tro på lojalitet och ära. "*Heder är att leva och dö för sin tro*", säger han till Rubasjov med fångarnas knackningskod när han får reda på att Rubasjov har kapitulerat. Rubasjov replikerar. På detta svarar officeren, "*Heder är en fråga om anständighet - inte om nytta*", på vilket Rubasjov svarar: "*Vi har ersatt anständighet med förnuft*". Det är tydligt att vi ska förstå detta som "den renhåriga, intellektuellt begränsade, fantasilösa hyggligheten med sina traditionella värderingar" och en värld präglad av "perversiteten och falskheten".

Det mest betydelsefulla är Koestlers redogörelse för sitt förräderi i Sovjetunionen mot en ung kvinna, Nadesjda, med vilken han hade haft en affär. Detta är en parallell till Rubasjovs förräderi mot sin älskarinna Arlova, som han fördömde när hon greps och ställdes inför rätta eftersom han tyckte att det var nödvändigt för att skydda sig själv så att han skulle kunna arbeta för sina politiska idéer. Nadesjda kom från den tidigare aristokratin och Koestler fick veta av en GPU-agent att hon och hennes gamla faster misstänktes för att vara spioner. Koestler ansåg att anklagelsen var nonsens och förde samman Nadesjda och agenten för att bevisa det. Senare misstänkte Koestler att Nadesjda stulit ett telegram ur hans ficka och berättade det för agenten. När han fått veta vad ett sådant påstående innebar under den terror som inleddes tre år senare, bar han därefter på en tung skuldbörda. "Det är ingen överdrift", säger Koestler, "att säga att jag var beredd att offra livet för henne, ja jag skulle ha gjort det med glädje. Partiet som jag förrådde henne åt älskade jag inte; det väckte tvivel och irritation och ingav mig en obehaglig känsla. Men jag var en del av partiet liksom mina händer och inälvor var delar av min kropp." Rubasjov bär, även om han inte hyser en så stor kärlek för den hängivna Arlova (Koestler gör honom till ett slags medvetande utan kropp), inombords på en sådan skuld.

Koestler har inte bara Rubasjovs skuldkänsla; han har vad Rubasjov kallar den "gamla ovanan att sätta sig in i andras tankegång". Genom Gletkins ögon ser Ru-

basjov sig själv som en arrogant, gnällig intellektuell, och ser sig genom Ivanovs ögon som en skugga av sitt tidigare jag, betraktad med en blandning av ömhet och avsky. Koestler, som öppet talar om sitt jättelika mindervärdighetskomplex, säger om den brittiske konsulns reaktion på hans ankomst: "Jag måste ha gjort ett beklagligt intryck i detta ögonblick, det märkte jag på konsulns min." När han äter middag med Nadesjda och den puckelryggige proletäre GPU-agenten, som han säger är modellen för Lille Loewy, lägger Koestler märke till Nadesjdas misstänksamhet och rädsla, som maskeras av hennes reserverade hållning; han uppfattar att agenten, som misstar hennes skrämda stillhet som överklassens arrogans, överväldigas av ett socialt mindervärdighetskomplex; han känner själv den intellektuelles skuld gentemot arbetaren och, utan att kunna nå Nadesjda, understryker intimiteten mellan honom själv och agenten i solidaritet med denne. Incidenten är en uppvisning av en hyperkänslig förmåga att sätta sig själv i andras position.

I likhet med Rybasjov framträdde Koestler ur vad han kallar "dialogen med mig själv i cell nr 40" med ett nytt sätt att tänka. I likhet med Rubasjov upplevde han en "'ocean känsla'" av att vara ett med universum och i fred med sig själv. I likhet med honom drömde han om ett nytt samhälle som skulle byggas i en oklar framtid av ett nytt släkte av andligt pånyttfödda män. I *Den osynliga skriften* uttalas denna dröm på följande sätt av Koestler: "Det var frestande att koppla om från Lenins väg till Gandhis, men även detta var en genväg, ett språng från den ena ytterligheten till den andra. Lösningen kanske låg i en ny sorts syntes mellan helgon och revolutionär. [...] Eller vi levde kanske i en övergångstid som var jämförlig med det romerska kejsardömets sista århundraden och över huvud taget inte tillät någon lösning." I *Natt klockan tolv på dagen* uttalas den så här av Rubasjov: "Kanske var nu det stora mörkrets tid inne. Kanske skulle senare, långt senare, en ny rörelse uppstå - med nya fanor och en ny anda, som omfattade både den ekonomiska nödvändigheten och 'havsförnimmelsen'. Kanske det nya partiets medlemmar skulle komma att bära munkkåpor och predika att endast obefläckade medel kan helga ändamålet."

Vi kommer så till Koestlers tes att den bolsjevikiska föreskriften att ändamålet helgar medlen gett upphov till stalinismen. På samma sätt som Rubasjov inte är en sammansatt gammal bolsjevik utan Arthur Koestler, en före detta stalinist som tyngs av skuld för sitt stalinistiska förflutna, är de idéer som Koestler angriper inte bolsjevikiska utan stalinistiska idéer.

Det är intressant att samma motto, ett citat ur Ferdinand Lassalles drama *Franz von Sickingen*, används i *Natt klockan tolv på dagen* och i Trotskijs "Deras moral och vår" för att göra helt olika poängar. Raderna, som de återges i *Natt klockan tolv på dagen* (det finns ingen större skillnad i innebörden från den i "Deras moral och vår"), lyder så här: "Lär oss ej målet blott men även vägen. Ty mål och medel hänga alltid samman. Och ändrar man det ena, ändras båda. Och varje väg för nya mål i sikte."

Innebörden hos Koestler är att bolsjevikerna, som av misstag valde omoraliska vägar, vandrade långt bort från sina mål. Trotskij, som förnekade existensen av en moral som står över klasserna, fann att "det ömsesidiga dialektiska beroendet mellan medel och mål får ett helt korrekt uttryck i de citerade satserna. Man måste så för att

man ska kunna skörda.” Det förefaller mycket konstigt att Koestler, som menade att bolsjevikerna drog ut varje idé till dess logiska slutsats – han tyckte att en sådan logik var självdestruktiv eftersom den struntade i den intuitiva moralen – inte insåg att de hade uppfattat att det finns en förbindelse mellan mål och medel. De uppfattade mer än så. De uppfattade att sambandet är dialektiskt, att det inte finns någon motsättning mellan mål och medel, att det ena flyter in i det andra, att ett mål som uppnått blir medlet för att uppnå ett annat mål. Slutmålet enligt den marxistiska uppfattningen är ökningen av människans makt över naturen och avskaffandet av människans makt över människan. Endast medel som verkligen leder till det målet, vilket bara kan uppnås genom proletär revolution, är tillåtna.

Trotsky säger därför:

När vi säger, att ändamålet helgar medlen, så följer för oss den konklusionen, att det stora revolutionära målet avvisar de föraktliga medel och metoder, som reser en del av arbetarklassen mot en annan del, eller gör försök till att göra massorna lyckliga utan deras medverkan; eller försvagar massornas tilltro till sig själva och sin organisation genom att ersätta den med vördnad för 'ledarna'. [...] Arbetarnas frigörelse kan bara komma genom arbetarna själva. Det finns därför inget större brott än att svika massorna, förleda dem till att se nederlag som seger, vänner som fiender, att muta arbetarledare, dikta ihop lögnaktiga anklagelser, sätta upp olagliga rättegångar – med ett ord: att göra allt det som stalinisterna gör. Dessa medel kan bara tjäna ett mål: att förlänga en av historien redan dömd klicks herravälde. Men de kan inte tjäna massornas frigörelse.

Målen rättfärdigar inte bara medel, de bestämmer medlen.

Koestler visar hur Rubasjov tror att massorna måste luras för sitt eget bästa, och öppnar sig därmed för att övertalas att delta i en skenrättegång. Tidigt i romanen skriver Rubasjov i sin dagbok: "Historien har lärt oss att lögnerna ofta tjänar den bättre än sanningen. Ty människan [...] måste drivas genom öknen med hotelser och löften, med inbillade fasor och inbillade tröstemedel, så att hon inte slår sig till ro för tidigt och förströr sig med att dyrka gyllene kalvar." Men Trotskijs formulering om brottet att bedra massorna är inte bara ett angrepp på stalinismen; det uttrycker de idéer som låg bakom bolsjevikernas handlingar.

Här har vi turen att Bucharins sista budskap har bevarats. Hans "tänkesätt" säger Koestler, minns vi, har tjänat som modell för Rubasjovs. Medvedev återger texten i ett brev "Till en framtida generation av partiledare" som Bucharin fick sin fru att memorera några dagar innan han greps och som hon i mars 1961 skickade till partiets kontrollkommission, som dock inte vågade rehabilitera honom. På ett ställe säger han:

Jag har tillhört partiet sedan jag var arton år och mitt livs mål och syfte har alltid varit att kämpa för arbetarklassens intressen, för socialismens seger. I dessa dagar publicerar en tidning med det heliga namnet *Pravda* (Sanningen) det ruttnaste förtal om att jag, Nikolaj Bucharin, skulle ha velat radera oktoberrevolutionens landvinningar och återinföra kapitalismen. Det är en oerhörd oförskämdhet. I fråga om

fräckhet och ansvarslöshet mot folket är det en lögn som bara kan mäta sig med ett påstående i stil med att Nikolaj Romanov (tsar Nikolaus II) skulle ha vikt sitt liv åt att bekämpa kapitalismen och monarkin och ägnat sig åt att genomföra en proletär revolution. [...] Jag ber den nya, unga och hederliga generationen partiledare att läsa upp mitt brev på centralkommitténs plenum, rentvå mig och återge mig mitt partimedlemskap.

Pravda var ett "heligt namn" inte bara för att det var organ för Lenins kommunistiska parti före revolutionen utan därför att "pravda" lämpligt nog betyder "sanning". Det är felaktigt att lögner, som visar "ansvarslöshet mot folket", som borde utbildas, inte luras, ska uppträda i den. En partiledning som rensats på korruption, som kan avslöja brotten de senaste åren, kommer att vara en partiledning som är "hederlig".

Bolsjevikerna publicerade, bör vi minnas, de hemliga fördragen med de allierade som de hittade i tsarregeringens arkiv. De "förrådde" de allierade regeringarna och berättade för folket i Ryssland och världen sanningen om de allierade makternas imperialistiska planer. Detta symboliserar skillnaden mellan bolsjevikernas revolutionära moral och borgerligt demokratisk moral.

Men är varje handling mot klassfienden rättfärdigad? Ja, säger Trotskij, men bara om den verkligen leder till målet. Koestler kände skuld för att ha anlänt till Francos regering med falska referenser, men bolsjevikerna använde falska pass i sitt underjordiska arbete i tsarens Ryssland utan skrupler: man är inte bunden av sin fiendes beslut för att hindra opposition genom att förklara den som olaglig. Man undrar om Koestler, som tog värvning i den engelska armén under kriget med Tyskland, reste invändningar mot brittiska knep och lister för att lura fienden. Användningen av falska skräckhistorier om fascisterna som Koestler ägnade sig åt tjänar emellertid inte revolutionens mål: det äventyrar den förmente revolutionärens sköra trovärdighet bland massorna och främjar, när han duperar dem, avsky för dem. Det är just för att det står alldeles klart för revolutionären att fascismen krossar arbetarklassen och kväver kreativt tänkande som han kan övertyga massorna om detta på många sätt, inklusive genom att hänvisa till verkliga grymheter, och det råder det ingen brist på.

Men finns det inte moraliska föreskrifter som håller i alla tider, vilka bolsjevikerna, som talade om moral som en klassprodukt, bröt mot och som förde med sig förödelse för dem själva och det land de styrde? Detta är den fråga som Rubasjov ställer sig själv mot slutet, när han funderar på sitt livs mening:

Han hade bränt bort resterna av den gamla ologiska moralen i sitt medvetande med förnuftets syror. [...] Kanske var det inte lämpligt för en människa att följa en tankegång ända till de yttersta konsekvenserna. [...] Nu när han såg tillbaka på sitt förflutna, tycktes det honom som om han hållit på i fyrtio år med att löpa amok – det rena förnuftets amoklopp. Kanske var det inte nyttigt för människan att helt lösas från gamla förbindelser, från de lugnande bromsar som hette 'Du skall icke' och 'Du bör icke' och tillåtas sträcka ut rätt mot målet.

Moraliska föreskrifter har förvisso utarbetats under mänsklighetens utveckling. De är nödvändiga för samhällets normala existens. På grund av spänningar och mot-

sättningar i samhället kan dock föreskrifterna inte vara absoluta. Ju skarpare klasskampen är, desto mindre håller de moraliska banden mellan fientliga klasser, och likaså imperialistiska motsättningar och banden mellan nationernas härskande klasser i det "civiliserade samhället".

Den mest genomgripande och starkaste av alla "Du skall inte" är "Du skall inte döda". De mest 'humana' regeringarna", som Trotskij formulerar det, "vilka i fredstid 'hyser avsky' för krig, proklamerar under krigstider, att deras arméers högsta plikt är att förintna det största möjliga antal människor." Under andra världskriget dödades miljoner människor, vilket kulminerade med att Truman lät släppa atombomber över Hiroshima och Nagasaki som om deras invånare tillhörde en annan art – och detta, som vi nu vet, främst som ett maktdrag mot Sovjetunionen. Detta hindrade inte massmedierna under hans administration att till leda upppepa att roten till ondskan i kommunistiskt tänkande var påståendet att målet helgar medlen. Att tänka igenom saker och ting till deras logiska slutsatser har alldeles uppenbart sina fördelar. Det förhindrar åtminstone uppenbara självmotsägelser. Vilket annat försvar kan det finnas för denna hemska slakt utom försvaret – oavsett hur falsk tillämpningen är i detta fall – att "målet helgar medlen"?

Koestler stödde själv inte bara den anglo-amerikanska sidan i andra världskriget utan prisade och försvarade sionistisk terrorism omedelbart efter kriget. Ändå låter han Rubasjov rygga tillbaka i moralisk skräck inför att inse att den unge Kieffer hade dragit den förmodade logiska slutsatsen att planera att mörda Stalin – för en gångs skull, tycks det, att Rubasjov har misslyckats med att följa en idé till dess slutsats – utifrån hans uttalande om att störtandet av Stalin, som kommer att stödjas av byråkratin, kommer att kräva våldsamma massaktioner: "Var det möjligt att denne olycklige yngling hade dragit slutsatserna av hans, Rubatjovs, tankegång – att han stod här framför honom i det bländande reflektorljuset som en levandegjord konsekvens av hans egen logik?"

Först nu tänker Rubasjov igenom saker och ting och erkänner inför sig själv sin egen moraliska skuld: "Om nu oppositionen endast kunde besegra partibyråkratin och dess väldiga apparat genom ett inbördeskrig – varför skulle detta alternativ vara bättre än att smuggla gift i Nr 1:s kalla matbit, när dennes störtande kanske skulle komma regimen att försvinna snabbare och med mindre blodsutgjutelse? I vad mån var ett politiskt mord mindre hedersamt än politiskt massmördande? Den stackars pojken hade tydligen missförstått honom – men var det inte mer konsekvens i pojken misstag än i hans eget uppträdande under de senaste åren?" Här förs Koestlers förvirring till det absurda. Han låter Rubasjov skicka Richard, en partikamrat och heroisk kämpe i den underjordiska antifascismen, i döden genom att förråda honom till Hitlers Gestapo eftersom Richard vågade vara oense med partiet. Rubasjov, som har sagt att "'Heder är: att tjäna utan fåfänga [...]", överväger inte att mörda Nr 1 [Stalin] på grund av en ogenomtänkt känsla av att mord inte är "hedersamt".

Det kan, för det första, påpekas att Rubasjovs eftergift till Gletkin att massaktioner mot byråkratin måste leda till inbördeskrig är felaktig. Inbördeskrig – krig mellan samhällsklasser – äger rum under sociala revolutioner. Men störtandet av byråkratin

skulle bli en politisk revolution, som de franska revolutionerna 1830 och 1848, när makten vanns av en fraktion i den härskande klassen från en annan fraktion av samma klass, inte en social revolution, och det är rimligt att förvänta sig att den blir betydligt mindre blodig än ett inbördeskrig. Detta var alldeles säkert fallet – innan den sovjetiska regeringens intervention utifrån – med byråkratins snabba försvagning eller kollaps i Ungern 1956 och i Tjeckoslovakien 1968.

Detta är emellertid inte den verkliga poängen. Den verkliga poängen är att bolsjevikerna, som i årtal polemiserade mot alla ryska terrorister som, med risk för sina egna liv, försökte mörda tyranniska tsarer och deras avskydda agenter och ofta lyckades med det, hade utarbetat en doktrin om individuell terrorism. De ansåg inte att det var vanhedrande utan hyllade tvärtom terroristernas hjältemod (liksom, kan vi tillägga, den bekväma schweiziska bourgeoisien idag hyllar nationalhjälten, terroristen Wilhelm Tell); de lärde emellertid ut att deras aktioner var ett misstag på grund av ett antal orsaker: terroristen blev bara av med en individ, inte systemet, som producerar nya tyranner; han eller hon främjade idén att befrielsen kan komma från några få hjältars handlingar, inte genom massorganisering och massaktioner; terroristen förvirrade frågan om ansvaret för våldet och gav en ursäkt för ännu mer repression. Bolsjevikerna uppmanade därför terroristerna att använda sin idealism och sitt hjältemod till att genom partiet leda massorna i kampen. Lenin var förtjust i att påpeka hur många flygblad som kunde framställas för vad en revolver och kulor kostade. Om bolsjevikerna inte praktiserade mord, var det inte för att de inte hade tänkt igenom saken.

När det gäller Rubasjovs svek mot Richard, så angav GPU uppenbarligen avvikare i det tyska kommunistpartiet till Gestapo, och under pakten mellan Hitler och Stalin överfördes ett antal tyska kommunister, inklusive en del vänner till Koestler, från stalinistiska till nazistiska koncentrationsläger, men ett sådant svekfullt beteende var absolut främmande för bolsjevikernas tänkande och traditioner. Ingen politisk motståndare anklagade någonsin bolsjevikerna för att ha uppträtt som angivare i fängelsläger eller i illegaliteten i Tsar-Ryssland.

Rubasjov försvarar underförstått sitt förräderi mot Richard genom att säga till honom, som svar på Richards påstående att det kommunistiska partiet måste enas med de andra illegala motståndarna till regimen: "Du skrev: 'När huset står i brand, måste alla hjälpa till och släcka. Om vi fortsätter att gräla om doktriner, kommer vi alla att brinna inne.' Det är fel. Vi bekämpar elden med vatten, de andra gör det med olja. Därför måste vi först besluta vilken metod som är den rätta, vatten eller olja, innan vi slår ihop brandkårerna." Det är sant att Lenin och bolsjevikerna var orubblika när det gällde behovet av teoretisk klarhet, och insisterade på att utan en utarbetad revolutionär teori kan det inte finnas någon effektiv revolutionär praktik, men de stödde enhetsfronter i specifika frågor där det fanns överensstämmelse mellan rivaliserande partier samtidigt som varje parti var fritt att kritisera de andra när det fanns oenighet. I exempelvis de tsaristiska lägren anslöt sig bolsjevikerna till andra fångar för att kämpa för alla politiska fångars rättigheter.

För Rubasjov är emellertid det bästa sättet att avgöra vilket sätt som är bäst för att

bekämpa eldar inte att analysera de metoder som föreslås och i praktiken observera vilken metod som fungerar bäst utan att döda de som håller på den rivaliserande teorin. Detta är en avgörande orsak till hans samtycke under rättegången: Stalin agerar bara i enlighet med Rubasjovs egen teori, som påstås vara den bolsjevikiska teorin. Tidigt i romanen skriver Rubasjov, när han kommenterar det faktum att Stalin låtit skjuta trettioen jordbrukare därför att de förespråkade användningen av salpeter istället för pottaska, i sin dagbok:

I ett nationellt och centraliserat jordbruk är frågan om salpeter eller pottaska av enorm betydelse. Den kan avgöra nästa krig. Om Nr 1 hade rätt, kommer historien att ge honom absolution, och avrättandet av de trettioen människorna blir endast en bagatell. Om han hade fel... Den som har fel måste betala. Den som har rätt får absolution. Det är den historiska kreditlagen – det var vår lag.

Senare i romanen upprepar Ivanov, mycket riktigt, denna idé. Rubasjov har med fasa sett när hans hängivne anhängare Bogrov letts bort för att avrättas. Ivanov rättfärdigar avrättningen med att Bogrovs försvar av byggandet av relativt få stora u-båtar istället för många små skulle lett till katastrof. Han tillägger att principen bakom detta rättfärdigande är en fråga om "elementär kunskap" för Rubasjov – varpå Rubasjov övertygas och slutligen kan somna fridfullt.

Det absurda i att ett parti som gör anspråk på att ledas av förnuftet skulle avgöra politiska frågor på detta sätt, vilket förlamar tänkandet och det fria uttryckandet av tankar genom vilka förnuftet ska segra, förespråkas av Rubasjov vid ett tillfälle i diskussionen, men han glömmer det när Ivanov återkallar honom till de påstådda grundprinciperna. Sanningen är förstas att denna absurditet inte är bolsjevikernas, eftersom dessa påstådda bolsjevikiska grundprinciper är helt påhittade.

Bolsjevikpartiet ägnade på Lenins tid i själva verket den största omsorg åt att garantera en så fri diskussion som möjligt. En av bolsjevikpartiets ledare från allra första början, och som intog en framträdande position i en av skenrättegångarna, Zinovjev, skrev i ett brev till partiets alla ledande institutioner 1927 och protesterade mot Stalins brott mot leninistiska normer:

På Lenins tid gavs alla medlemmar i partiet före en kongress möjligheten att i partiets press få sina förslag, teser, plattformar, pamfletter och böcker publicerade. [...] just de kamrater, eller grupper av kamrater, som var oense med majoriteten av centralkommittén gavs fullständiga garantier för att stanna kvar i urbana centra så att de skulle kunna föra fram sin kritik av centralkommitténs linje under tiden före en kongress, liksom på själva kongressen.

Bolsjevikpartiet uppmuntrade den fullständigaste debatt och utgjordes av de djärvaste, mest självständiga tänkare och hade skarpa meningsskiljaktigheter mellan sig. Bucharin påstås, som vi kan erinra oss, vara modellen för Rubasjov i sitt "tänkesätt", och hade, trots sin barnsliga beundran för Lenin, många betydelsefulla meningsskiljaktigheter med honom, framför allt den om huruvida det utmattade Ryssland skulle underteckna det skandalösa fredsavtal som den tyska regeringen lade fram vid fredsförhandlingarna i Brest-Litovsk. Bucharin argumenterade för ett revolutionärt

krig i självförsvaret medan Lenin, som slutligen fick överhanden, var för att underteckna avtalet. Det är lärorikt att jämföra en passage i Bucharins brev "Till en framtida generation partiledare" med ett ställe i Rubasjovs dagbok, som redan citerats, om det rätta i metoden att avgöra meningsskiljaktigheter genom att döda, och att historien frikänner mördaren om hans bedömning visar sig riktig och fördömer honom om den visar sig vara oriktig. "Om jag vid mer än ett tillfälle", skrev Bucharin, "misstog mig i fråga om de metoder med vilka socialismen bör byggas må eftervärlden inte döma mig hårdare än Vladimir Iljitj Lenin gjorde. Det var första gången vi var på väg mot ett gemensamt mål, på en väg som ännu ingen beträtt. Tiderna och sederna var andra. *Pravda* hade en debattbilaga, alla diskuterade, sökte vägar, grälade, försonades och gick vidare tillsammans."⁴

Bucharin trodde att partiet skulle kasta av sig stalinismen, men hans inställning till partiet och dess roll i historien skilde sig från Rubasjovs. För Rubasjov är partiet ofelbart och instrumentet för en historia som fortskrider längs sin ödesbestämda väg. "Partiet kan", säger han till Richard, "aldrig missta sig [...]. Partiet är förkroppsligandet av den revolutionära idén i historien. [...] Historien vet sin väg. Den gör inga misstag. Den som inte tror fullt och fast på historien har inget att skaffa i Partiets led." Återigen misslyckas Rubasjov, som påstås vara en man som tänker alla tankar till deras logiska slutsatser, att se implikationerna av det han säger. Om historien inte begår några misstag, är vad som än existerar riktigt. Vilken fraktion som än vunnit i partiet måste ha rätt eftersom den vunnit. Man kan vara säker på att utföra historiens verk bara genom att lyda ledningens kommandon utan att ställa frågor. Om Rubasjov hade uppfattat logiken i sina egna uttalanden, skulle han aldrig ha motsatt sig Nr 1 [Stalin].

En sådan historisk fatalism är, förstås, en förvrängning av Marx historiska materialism när han skrev, "Människorna utformar själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande", dvs. hon är begränsad av nödvändigheten att använda det material som ärvt från det förflutna. Människorna utformar sin egen historia – orden ekar i Bucharins sista signerade ledare i *Izvestija* den 6 juli 1936, vilken Oxfordhistorikern George Katkov i *The Trial of Bukharin* anser, vilket förefaller av goda skäl, skrevs som en varning på aesopiskt språk mot stalinismen:

Den verkliga historien är inte den som symboliseras av Ödet, gudarnas och människornas mästare; den verkliga historien görs av levande människor, av miljoner av dessa levande människor.

Bucharin hade av Stalin lurats in i att samarbeta med honom. Han och andra blockerades av Stalin från politisk aktivitet om de inte offentligt tog tillbaka sina åsikter, och de gjorde just det, försvagade sin motståndskraft och stärkte Stalin. Deras dikterade kapitulationer beredde utan tvekan vägen för deras framtvungade erkännanden under skenrättegångarna, men dessa kapitulationer var anpassningar till stalinismen, inte handlingar i leninismens tradition.

---

⁴ Bucharins brev "Till en framtida generation partiledare" återgavs av hans änka Anna Larina Bucharina i boken *I minnets labyrinter* (1991). Brevet finns i sin helhet i [Bucharins sista strid](#), s 15 ff.

Det kan delvis påpekas som förmildrande för de före detta oppositionella som beslutade sig för att "arbeta inom systemet", för att använda den fras som nu används av dem som uppmanar unga människor i Förenta staterna att arbeta för reform, inte revolution, att Stalins utrensningar ännu inte hade förvandlat partiets sammansättning genom att avrätta alla som var med i politbyrån under Oktoberrevolutionen och nästan alla som då satt i centralkommittén, förutom Stalin själv, vilka ännu inte redan hade dött eller förvisats (liksom 70 procent av centralkommittén och majoriteten av delegaterna vid den sista partikongressen innan utrensningen, varav 80 procent hade gått med i partiet före 1921). Robert C. Tucker, som inte är någon vän av bolsjevikerna, säger i *The Great Purge Trial*: "Det främsta interna politiska syftet med den stora utrensningen ur Stalins synvinkel var [...] att utplåna den bolsjevikiska vanan att kritisera och bedriva opposition liksom alla de män som personifierade denna vana."

De gamla bolsjevikernas falska erkännanden vanärade inte bolsjevismen; de vanärade bara stalinismen, dess dialektiska motpol. De visade bara att även de gamla bolsjevikerna – som, det måste vi komma ihåg, var utslitna av de oerhörda händelser som hade absorberat deras energi och som nyligen försvagats av sina kapitulationer inför Stalin – när allt kommer omkring var mänskliga, inte att de hade, som *Natt*

klockan tolv på dagen får det till, insett sin egen moraliska skuld. Koestler får Rubasjov till att i sitt sista tal eka fraserna i Bucharins tal om hans skuld och ånger för att påstå att de gamla bolsjevikerna hade kommit att känna, som Rubasjov säger till sig själv, att de var "fångade i nätet som de själva spunnit i enlighet med de lagar som rådde för deras egna förvridna etik och förvridna logik. De var alla skyldiga, ehuru icke till de dåd för vilka de anklagade sig själva." Bucharins erkännande bestod av de rituella fraser som GPU fick ur honom; de användes också av de ledare för mensjevikerna som falskt erkände sig ha utfört sabotage och ingått överenskommelser med borgerliga regeringar för att ge dem delar av Sovjetunionen i en rättegång 1931 som förebådade rättegångarna mot de gamla bolsjevikerna. Léon Blum skrev 1931 i en pamflett som analyserar rättegången: "De har bekänt välvilligt, pråligt, med ett slags smak för offentliga bekännelser och ånger." (Blum anklagades, kan vi notera parentetiskt, i erkännandena för att vara en av konspiratörerna utomlands, en anklagelse som inte hindrade de franska kommunisterna att på Stalins befallning ingå i folkfronten med honom fem år senare.)

Det ska dessutom sägas till Bucharins fördel att Koestler utelämnar allt i Bucharins tal förutom dessa ritualistiska fraser. I verkligheten försökte Bucharin, trots att han erkände många av anklagelserna, förkasta en del av dem, som att ha mördat Gorkij och försökt mörda Lenin 1918. Vad han förefaller ha strävat efter att göra, medan han fullt ut erkände anklagelserna i allmänhet, var att plocka sönder dem i detaljerna. Medvedev kommenterar så här: "I sina slutord gav Bucharin en juridisk värdering av rättegången. 'De anklagades bekännelser, sade han, 'är inte avgörande [för att domstolen ska avkunna en dom - dvs. om det finns tillräckligt med annan bevisning! - PNS]. Bekännelse från den anklagade är en medeltida juridisk princip'. Och detta sades vid en rättegång som var helt baserad på erkännanden från de anklagade [...] Idag tror en del forskare (till exempel I. A. R. -) att Bucharin avsiktligt försökte visa att rättegången var olaglig och falsk, utan att komma i öppen konflikt med åklagaren. Brigadgeneral Fitzroy Maclean, en brittisk attaché som var åskådare under rättegången, uttrycker samma åsikt i sin bok." Det är också Katkovs och även Tuckers uppfattning, som händelsevis fick höra av mensjevikedaren Boris Nikolajevskij att Bucharin, som han kände personligen, var utomordentligt hängiven sin familj, ett uttalande som stämmer med den historia som cirkulerade i Sovjetunionen, och som noterats av Medvedev, att "Bucharin började 'bekänna' först efter att utredarna hotat att döda hans fru och nyfödda son" och med Orlovs redogörelse för hur man fick Bucharin att erkänna. Det är verkligen mycket svårt att idag läsa Bucharins ord utan att dra slutsatsen att han talade med dubbla tungor i sitt sista tal.

Det står hur som helst klart att Bucharins uttryck för ånger inte antyder vad Koestler får dem att betyda för Rubasjov: en känsla av bolsjevismens moraliska bankrutt, vilken han nu inser att stalinismen var det oundvikliga resultatet av. I *Den osynliga skriften* går Koestler ännu längre än påståendet att stalinismen är den logiska fortsättningen av bolsjevismen och spårar dess ursprung till Marx polemiska stil: "Bland de intellektuella inom partiet var det på den tiden inte många som förstod att deras mentalitet var en karikatyr av den revolutionära andan och att på den korta tiden av tre mansåldrar den kommunistiska rörelsen hade passerat hela skalan från apostlar-

na till Borgia. Men degenerationen hade varit successiv och oavbruten och förruttnelsebakterierna hade funnits redan hos Marx: i den giftiga tonen i hans polemik, det ovetta han öste över sina motståndare, hans metod att stämpla alla rivaler och olik-tänkande som förrädare mot arbetarklassen och agenter för bourgeoisin." Och till vad, kan vi fråga, tillskriver Koestler kristendomens urartning från apostlarnas tid? Till Kristus hårda ord om rika män, vilka han till och med förvägrade inträde i himlen, hans fanatiska insisterande på att hans anhängare skulle ge upp rikedom och familj för att följa honom, hans skarpa fördömanden av fariséernas självrättfärdighet med ord vilka de som idag ser sig som heligare än andra borde minnas?

Bolsjevismen utvecklades, liksom kristendomen, inte i ett vakuum utan under historiska omständigheter. Den tog makten i ett efterblivet land omgivet av världskapitalismen och koncentrerade på sig själv trycket från Rysslands barbariska förflutna och imperialismens barbariska nutid, och urartade därför internt. Med Trotskijs ord: "Stalinismen är [...] inte någon abstraktion av 'diktatur', utan en ofantlig byråkratisk reaktion mot proletarietets diktatur i ett efterblivet och isolerat land. [...] Varje reaktion pånyttföder, när och förstärker de element i det förgångna, som revolutionen slog ner på men inte kunde kuva. Stalinismens metoder skruvar upp alla de metoder som kännetecknas av lögnaktighet, brutalitet och feghet, vilka konstituerar kontrollmekanismerna i alla klassamhällen inklusive det demokratiska samhället. [...] När det gamla samhällets representanter på ett puritanskt sätt ställer en steriliserad abstraktion av demokrati mot den stalinistiska förruttnelsen, kan vi med full rätt rekommendera dem, liksom till hela det gamla samhället, att ta en ordentlig titt på sig själva i sovjettermidorens skrattspegel. GPU överträffar vida alla andra regimer i närheten i sina brott – det är sant, men detta härrör ur den ofantliga vidd av händelser som skakade Ryssland under inflytande av världsimperialismens demoralisering."

När Koestler ställer den gamla värld som representeras av tsarofficeren i cellen bredvid Rubasjovs mot den nya värld som representeras av Rubasjov steriliserar han Rysslands förflutna. Det är skrattretande att påstå att tsartidens officerskår, som var genomsyrad av anti-semitism, chauvinism och brutalitet, var "den renhåriga, intellektuellt begränsade, fantasilösa hyggligheten med sina traditionella värderingar". Vitgardisterna var inte kända för sin mildhet och humanitet. Det är inte heller bara i det primitiva Ryssland som den aristokratiska militärkastens hederskodex döljer brutalitet och nedrighet. Dreyfus-affären visade upp denna kasts rutenhet i Frankrike, vilken för inte så länge sedan sysslade med systematisk tortyr av algeriska revolutionärer för att tvinga ur dem information.

Tsarofficeren är, som vi sett, härledd ur den gentlemannamässiga brittiska konsuln vars avsky för lögn om Franco skakade Koestler. Koestler tänkte utan tvivel på denne konsul, när han får Rubasjov att i sin dagbok skriva: "En revolution, som förs efter cricketregler, är en absurditet. [...] vi har kastat överbord alla cricketmoralens överenskommelser och regler". Men den brittiska härsarklassen drar sig inte alltid för att ljuga. Det konservativa partiet använde exempelvis en notorisk förfalskning, ett brev som påstods vara skrivet av Zinovjev som ledare för Kommunistiska inter-

nationalen till den brittiska landsorganisationen, för att piska upp en anti-kommunistisk hysteri och grundligt besegra Labourpartiet. Detta var inte direkt cricket.

Det är dessutom välkänt att medlemmar av den brittiska härskande klassen traditionellt har använt "cricket-morale" när de spelar cricket bland sig själva och imperialistisk moral när de hanterar koloniala länder. Ett exempel på senare tid är särskilt pikant för läsare av *Natt klockan tolv på dagen*. *New York Times* berättar den 17 november 1971:

En officiell brittisk kommission fann idag bevis för misshandel av politiska fångar i Nordirland. [...] Kommissionen sade att fångar placerades i 'isolering med huva', utsattes för 'ständigt oväsen', sattes på en diet med bröd och vatten och berövades sömn. [...] Kommissionen fann att fångar tvingades att stå, med benen isär, lutade med höjda händer mot en vägg under perioder på fyra till sex timmar.

Här har vi användningen av metoder som beskrivs i *Natt klockan tolv på dagen* och andra redogörelser för GPU:s fångelser, med "förbättringen" att placera svarta huvor över fångarnas huvuden - en alldeles bokstavig "Natt klockan tolv på dagen"! - för att öka deras desorientering och ersättningen för mer teknologiskt avancerade apparater, ett elektroniskt framställt nervskakande oväsen, för reflektorlampan. Det kan tilläggas att kommissionen inrättades först efter en protestkampanj från Amnesty International och andra organisationer, och den presenterade sina resultat med den brittiska överklassens typiska hyckleri. Den insisterade på att dessa praktiker utgjorde "misshandel" men inte "brutalitet", eftersom de inte fann bevis för kroppsskada. "[D]et gamla samhällets representanter" kan mycket väl uppmanas, som Trotskij skrev, att "ta en ordentlig titt på sig själva i sovjettermidorens skrattspegel". Och detta är sant för representanterna för det gamla samhället i alla länder. "Tredje graden" är, när allt kommer omkring, inte en rysk fras.

Därför är *Natt klockan tolv på dagen*, långt ifrån att vara "en bistert fascinerande tolkning av den ryska revolutionens logik [...] och samtidigt ett spännande och subtilt intellektualiserat drama", en uppgjord brottningsmatch i vilken stalinismen felaktigt framställs som bolsjevism och en "steriliserad abstraktion av demokrati" som den kapitalistiska och imperialistiska verkligheten. Det finns verkligen realistiska detaljer vilka ger romanen en känsla av autenticitet som, utöver dess ämne, bidrog till att göra romanen till en sådan framgång. Karakteristiken är skarp, om än inte komplex. Gletkins gestalt, med sina sprakande manschetter, och som sitter stelt bakom högen av dokument på sitt skrivbord, dröjer kvar. Koestlers kunskaper om GPU:s metoder och hans sakkunniga användning av marxismens språk, vilket dock enbart används för att göra en karikatyr av det, bidrar också till att ge hans roman autenticitet.

Men framför allt förstärks romanens realistiska effekt av dess självbiografiska inslag. Rubasjovs dagdrömmar när han går fram och tillbaka över golvet är exempelvis väl hanterade, eftersom Koestler själv hade upplevt "de vitmenade väggarnas berusningsförmåga" i en fångelsecell. Rybasjov genomlever, frusen och långtande efter en cigarett, sitt förflutna. Han drömmer om att möta Lille Loewy rökande sin pipa i

den belgiska hamnstaden, med dess kyliga sjöluft; han drömmer om att bli slagen medvetslös i ett nazistiskt fängelse och, när han väcks av att kallt vatten kastas över honom, famlar efter en cigarrett samtidigt som han ligger kvar på golvet; han drömmer att Nr 1 [Stalin] tittar på honom med en märkligt medveten ironi bakom rökmolnen från sin pipa när han, trött på den politiska verkligheten i Sovjetunionen, ber om ett nytt uppdrag utomlands; han drömmer om sig själv, återigen i den belgiska hamnen, när han tänder en cigarrett under avslutningen av ett tal inför Lille Loewy och de andra stuveriarbetarna i partiet i vilket han säger till dem att de måste bryta det världsomfattande embargot mot olja till Italien under kriget i Etiopien för att lossa den olja som Sovjetunionen skickat dit. Alltihop är skickligt utfört, liksom alla de andra glidningarna bort i dagdrömmar och återkomsten till fängelsets verklighet.

Koestler uppnår också koncentration genom att behålla synvinkeln nästan helt till Rybasjov. Växlingen av synvinkel i scenen med den gamle religiöse portiern mot slutet, som finns med för den dunkla moralens skull, "Det är inte bra för en människa att tänka för mycket på saker och ting", som den gamle mannen uttalar, som framställs som en gestalt av enkel folklig visdom, är emellertid ganska iögonenfallande. Beskrivningen hålls till ett minimum. Nästan allt utspelar sig i huvudet på en högt intellektualiserad man. I Rubasjovs grubblande precis innan han leds bort till sin avrättning faller emellertid masken, och vi inser att den moraliserande rösten tillhör Koestler och inte Rubasjov. Det "välsignade lugn" som sänker sig över Rubasjov precis innan han börjar sitt tal vid rättegången, är en stillhet som omsluter honom till hans sista ögonblick. Han tänker tillbaka på männen i sin generation, han uppfattar deras "förvridna etik och förvridna logik". Samtidigt säger han emellertid till sig själv: "De bästa av dem teg för att kunna göra Partiet en sista tjänst - [...] dessutom hade även de bästa alltid någon Arlova på sitt samvete." Men är det vettigt, efter att ha ljugit en sista gång för att upprätthålla det som han nu uppfattar som ett korrumpert idésystem som förnekar det bästa hos människan, det inre samvetet, att han skulle vara så fridfull? Är det vettigt att han skulle klassificera sig själv och de andra som ljög för detta monstruösa systems skull som "[d]e bästa av dem" gentemot de som ljög för att "åtminstone kunna rädda hustrur och söner ur Gletkins klor", deras Arlovor och deras Arlovors söner? Det förefaller som om Rubasjov, när han vägleds av sin "tysta partner", sitt undermedvetna, är lika lite logisk som när han vägleds av sitt förnuft.

Oavsett Koestlers skicklighet eller brist på teknisk skicklighet, är *Natt klockan tolv på dagen* därför som idéroman – och med det står eller faller den – en bluff.

Översättning: Per-Olof Mattsson

Citaten hämtade ur:

Anna Larina Bucharina, *I minnets labyrinter. Ett liv i skuggan av Stalin*. Översättning Hans Björkegren. Natur och Kultur 1991

Arthur Koestler, *Natt klockan tolv på dagen*. Översättning Tore Zetterholm. Tidens förlag 1941

Arthur Koestler, *Den osynliga skriften*. Översättning Nils Holmberg. Tidens förlag 1954. På marxistarkivet finns ett utdrag ur boken (kapitel 36 och 37): [Arthur Koestler om sin brytning med stalinismen och boken *Natt klockan tolv på dagen*](#).

Leo Trotskij, "Deras moral och vår". Översättning Staffan Nilsson, i *Etik, politik, revolution*. Red. Giuliano Pontara. Cavefors 1971. En annan översättning finns på marxistarkivet: [Deras moral och vår](#)
